

*Єгорова Т. М., завідувач сектору Полтавського відділення
Харківського НДІСЕ,*

*Єгоров В. В., канд. мед. наук, лікар-психіатр Полтавської
обласної клінічної психіатричної лікарні ім. О. Ф. Мальцева,
e-mail: tet-egorova@meta.ua*

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО ОБ'ЄКТА ТА ПРЕДМЕТА СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У галузі судової психологічної експертизи (далі – СПЕ) об'єкт дослідження розглядається неоднозначно, що зумовлено узагальненим ґносеологічним визначенням даного поняття. З урахуванням стану розвитку сучасної методології та реалій експертної практики, уточнення об'єкта та предмету СПЕ є актуальним.

У філософії об'єкт пізнання визначається як елемент реальної дійсності, що протистоїть суб'єкту, на який спрямована його предметно-практична та пізнавальна діяльність, й який існує незалежно від свідомості суб'єкта [1, т. 4, с. 123–124].

Для науково-пізнавальної діяльності необхідним є виділення об'єкта пізнання як фрагмента реальності, наділеного безліччю властивостей, проявів та зв'язків із реальністю; специфічний розгляд об'єкта в усіченій безлічі його проявів є аспектом дослідження, що визначається практикою [2].

У науковій психології загальним об'єктом пізнання є людина як соціальний суб'єкт та психологічні закономірності її життєдіяльності, а предметом пізнання – психологічні факти (феномени), що відображають особливу форму життєдіяльності людини [3].

Найбільш складним є питання щодо репрезентативності об'єкта пізнання наукової психології у відношенні до об'єкта судово-психологічного дослідження, визначення якого у науково-практичних роботах у галузі СПЕ є неоднозначним.

Так, М. М. Коченов у своїх ранніх роботах до об'єкта судової психологічної експертизи відносив психічну діяльність здорової людини [4, с. 15]. І. А. Кудрявцев вважав, що завданням СПЕ є дослідження повної психічної норми, а об'єктом дослідження є джерела інформації, до яких належать підекспертна особа та відомості в матеріалах кримінальної справи про її психічний стан та поведінку [5, с. 19–21].

На нашу думку, питання щодо обмеження об'єкта судової психологічної експертизи критеріями «повної психічної норми» не відповідає розвитку сучасної науки та реаліям експертної практики, та штучно створює принципові розбіжності у визначенні об'єктів психологічного дослідження при проведенні окремої СПЕ та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи (далі – КСППЕ). Визначення понять «психічне здоров'я» та «норма» не є тотожними: психічне здоров'я значно ширше норми, оскільки містить комплекс психологічних критеріїв – світогляд, особистісні цінності, міжособистісні відносини, соціальну діяльність, продуктивність праці, еволюцію особистості та ін.

В. М. Шумаков та Я. Е. Свириновський зазначають, що з точки зору загальної теорії свідомості, кардинальною ознакою психічного здоров'я є здатність особистості до узгодженого, адекватного керування своїми психічними функціями та поведінкою у процесі активної взаємодії із середовищем. При психічній патології зумовленість діяльності зовнішнім світом порушується, послаблюється або повністю виключається, і психічна діяльність розглядається як відхилення від норми, яке клінічно проявляється у вигляді дефіцитарних розладів (випадіння функцій) – відносно стійких змін особистості, пізнавальної та емоційно-вольової сфер, що визначають спосіб життя людини, контроль її спонукань, стиль поведінки та інтерперсональних відносин [6, с. 88–97]. Іншою важливою характеристикою психічного здоров'я є його динамічність, яка залежить від дії зовнішніх факторів та суб'єктивної значимості стресогенної події, індивідуального порогу опірності, адаптаційного потенціалу особистості та способу долаття стресової ситуації тощо [7, с. 36]. Наприклад, душевні (психічні) страждання людини є невід'ємною властивістю здорової психіки, які тільки у взаємозв'язку з іншими ознаками та з

умовами їх виникнення, а також за певних якісних характеристик можуть бути віднесеними до симптомів відхилення від норми.

Сучасні дослідження проблему норми і патології психічної діяльності розглядають у контексті континуума: практично психічне здоров'я – звичайні та крайній варіанти норми (акцентуації характеру) – межові психічні розлади – тяжкі психічні розлади (психози).

Враховуючи надважливу роль психологічних факторів, М. М. Коченов у своїх подальших роботах виключив критерій психічного здоров'я, визначивши головним об'єктом СПЕ психіку людини як особливу властивість головного мозку, що недоступна для безпосереднього чуттєвого пізнання [8, с. 14]. Цієї ж думки дотримуються О. Д. Сітковська, Л. П. Конишева [9, с. 94–99] та Ф. С. Сафуанов [10, с. 33–37], які внесли уточнення щодо об'єкта СПЕ як опосередкованого відображення психічної діяльності у матеріалізованих джерелах інформації, яка має специфіку в юридично значимій ситуації.

Ф. С. Сафуанов та Г. А. Огородникова вважають, що у судово-психологічній та у судово-психіатричній експертизах об'єкт дослідження є спільним – уся психічна сфера піддослідного у межах заданої експерту ситуації. Таке визначення спільного об'єкта дозволяє експерту-психологу брати участь у проведенні комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, досліджуючи не тільки діапазон межових психічних станів, а й працюючи з усім контингентом піддослідних – із психічно хворими, здоровими, із межовими станами, і тільки на предметному рівні психолог і психіатр знаходять свій аспект ґносеологічного освоєння об'єкту [10, с. 17–20; 11, с. 51–54; 12, с. 60–64]. Цієї ж думки дотримується І. І. Мамайчук: психіатри аналізують психічні розлади з точки зору логіки хвороби, а психологи – з позиції психологічних аспектів (особливостей структури і специфіки психічних процесів, властивостей та психічних станів); указане дозволяє експерту-психологу обстежувати як психічно здорових осіб, так і осіб із психічними розладами та межовими станами психіки [13, с. 196–207].

Для проведення судово-психологічної експертизи розмежування психічної норми та психічної патології є принципово важливим, оскільки цим визначається сфера компетенції експерта-психолога. При проведенні комплексної судової психолого-психіатричної експертизи встановлення психіатрами характеру та ступеня відхилення психіки від норми конкретизує експертні завдання експерта-психолога, який вирішує психологічні питання тільки за умов встановлення психіатрами відсутності психіатричних підстав для визнання підекспертного неосудним або недієздатним навіть за наявності розладу психіки. З урахуванням указанного, при проведенні КСППЕ об'єктом дослідження психолога можуть бути особи із патологічними психічними станами, які, за висновками психіатрів, не виключають осудності. При проведенні окремої судово-психологічної експертизи, на початку роботи, як правило, заздалегідь достеменно невідомо про наявність або відсутність психічних відхилень в підекспертного, тому, експерт-психолог, володіючи спеціальними знаннями у галузі клінічної психології, працює з особами, які можуть виявляти ознаки психічних розладів.

На нашу думку, найбільш аргументованими та відповідними сучасній експертній практиці є методологічні позиції, що визначають в якості загального об'єкту судової психологічної експертизи осіб із будь-яким станом психічної діяльності – без психічних відхилень (норма), хворих на межові психічні стани та хворих на тяжкі психічні розлади.

З огляду на вище указане, авторами пропонується наступне визначення: об'єктом судової психологічної експертизи (дослідження) є людина як особистість (підекспертна особа), сукупність джерел інформації, що відображають відомості про її психічну діяльність за юридично значимих обставин.

Об'єкт, що розглядається в обраному аспекті, формує предмет дослідження [2]. У науковій психології під психологічними фактами розуміється широке коло проявів психіки (психічні процеси, психічні стани, індивідуально-психологічні особливості тощо) та їх об'єктивні форми у вигляді актів поведінки, продуктів діяльності людей, соціально-культурних явищ, які відображають властивості, функції та закономірності психіки [3, с. 12].

У галузі судової психологічної експертизи предметом дослідження є психологічні факти (феномени), що відображають сукупність психічних явищ (психічні процеси, психічні стани, індивідуально-психологічні особливості, поведінкові акти, продукти діяльності тощо), які виявляються у діяльності людини у ситуації, що досліджується у справі.

Загальний (родовий) предмет СПЕ локалізується у конкретному (видовому), що надає можливість відокремити предметні види судово-психологічних досліджень, структурувати експертні завдання, полегшити орієнтування замовника при формулюванні

питань, оптимізувати діяльність експерта при виконанні дослідження [14, с. 391–398]. Окреслення можливих та допустимих меж експертного психологічного аналізу визначається предметним простором наукової психології [3, 15–18], а ракурс дослідження та отримання експертно значимих результатів забезпечуються загальними принципами наукової психології та притаманним для судової психологічної експертизи принципом контекстуальності [19, с. 343–344].

Таким чином, саме на предметному (а не на об'єктному) рівні окреслюються межі компетенції та завдання СПЕ відносно осіб із відхиленнями від психічної норми різної нозології.

Список використаних джерел:

1. Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. М. : Советская энциклопедия, 1967. Т. 4. С.123–124.
2. Карякин Ю. В. Объект и предмет науки. *Научный журнал «Успехи современного естествознания»*. Томский политехнический университет, Томск, 2008. №1. – www.rae.ru
3. Гишпенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию: курс лекций. М. : АСТ, Астрель, 2008. 352 с.
4. Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. 117 с.
5. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. М. : Юрид. лит-ра, 1988. 224 с.
6. Шумаков В. М., Свириновский Я. Е. О комплексном подходе к разграничению понятий нормы и патологии применительно к некоторым задачам судебной психиатрии. *Теоретико-методологические аспекты пограничной психиатрии (к проблеме нормы и патологии)* / под ред. М. М. Кабанова и С. Б. Семичова. Л.: Ленинградская типография №2, 1979. 142 с.
7. Понятие здоровья и болезни в психиатрии. Предпатологические состояния психической деятельности и предболезненные психические расстройства: учеб. пособие / под. ред. Е. В. Снедкова. СПб.: Издательство ГБОУ ВПО СЗГМУ им. И. И. Мечникова, 2012. 36 с.
8. Коченов М. М. Теоретические основы судебно-психологической экспертизы : дис. ... д-ра психол. наук в форме научного доклада, выполняющего также функции автореферата. М., 1991. 46 с. : <http://law.edu.ru/book>. (дата звернення: 02.02.2019).
9. Ситковская О. Д., Конышева Л. П., Коченов М. М. Новые направления судебно-психологической экспертизы. М. : Юрлитинформ, 2000. 155 с.
10. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. М. : Гардарики, 1998. 192 с.
11. Сафуанов Ф. С. Об основных категориях судебно-психологической экспертизы в уголовном процессе. *Психологический журнал*. 1994. Т. 17 № 3.
12. Огородникова Г. А. К вопросу о предмете, объекте и пределах судебно-психологической экспертизы. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2008. №2 (102). Серия «Право». Выпуск 13. 119 с.: <https://www.twirpx.com>. (дата звернення: 03.02.2019).
13. Мамайчук И. И. Методологические и методические проблемы судебно-психологической экспертизы. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 12. Вып. 3. СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2011. 391 с. : <http://vestnik.spbu.ru>. (дата звернення: 27.02.2019).
14. Алікіна Н. В., Єгорова Т. М., Савкіна Т. В. Вплив на судово-психологічну експертизу інтеграційних і диференційних процесів у сучасній психології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць*. Вип. 16 / ред. кол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Х. : Право, 2016. 500 с.
15. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. М. : Изд-во АН СССР, 1957. 328 с.
16. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. СПб. : Питер, 2009. 320 с.
17. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М. : 1984. 443 с.
18. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Политиздат, 1975. 304 с.
19. Алікіна Н. В., Ковальова З. С. Експертиза судово-психологічна. *Юридична енциклопедія* : У 6 т. К. : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. 744 с.

УДК 343.98: 63

Сліпець О. О., ст. наук. співробітник Полтавського відділення Харківського НДІСЕ,
e-mail: gannacok@gmail.com
Мороз С. Г., завідувач Полтавського відділення Харківського НДІСЕ,
e-mail: [e-mail: svitmoroz@gmail.com](mailto:svitmoroz@gmail.com)

ЩОДО ПИТАННЯ ЕТИКИ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА-ПСИХОЛОГА

Очікування суспільства до етичності поведінки представників різних професій відмінні, і найвищими вони є по відношенню до професіоналів, діяльність яких пов'язана із реалізацією інтересів людини і суспільства.